

BIRŽELIO SUKILIMO DOKUMENTAI IR VERTINIMAI

PIRMAME LAIKRAŠČIO / LAISVĘ NUMERYJE IŠSPAUSDINTA PER RADIJĄ SKELBTA NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO DEKLARACIJA

Susidariusi laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė skelbia atstatanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos Valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Žiaurus bolševizmo teroro iškankinta Lietuvių Tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais.

Toliau eina parašai.

Vilnius, Kaunas 1941 m. birželio 23 d.

„Atstatoma laisva Lietuva“, in: */ Laisvę*, nr. 1, 1941 06 24, p. 1.

STASYS SEVERINAS. PASIPRIEŠINIMAS „METALO“ FABRIKE PER BIRŽELIO SUKILIMĄ

Visą naktį nesumerkiam akių. Laiks nuo laiko pasirodo raudonieji. Į rytą apimsta. Surenkam sužeistus raudonarmiečius. Kraujas, dejavimai. Granatų suplėšytos galvos, krūtinės, kojos, rankos. Baisu. Ambulatorija pilna. Daktarai ir sesutės dirba pilnu tempu.

Nuo Nemuno kranto ateina partizanų atstovas. Prašo ginklų. Duodam vieną sunkų ir du lengvus kulkosvaidžius. Vėliau, kaip sužinojom, jie sulaukė raudonarmiečių bandymą keltis per Nemuną.

Po kurio laiko pasirodo šarvuočiai. Atidarom baisią ugnį. Raudonieji traukiasi. Tačiau vienas šarvuotis nebepajuda. Visi apsidžiaugiam, bet neilgam. Šarvuotis nepasiduoda. Iš kulkosvaidžio ir patrankos atidaro smarkią ugnį. Apie valandą laiko nuo šūvių „Metalas“ dreba. Bet baigiasi šoviniai. Staiga iš šarvuočio iššoka kareiviai iškeltomis rankomis – pasiduoda. Čia pamatome tragišką sceną. Šarvuočio leitenantas meta granatą į savo kareivius ir pats laimingai, nekliudytas kulky, pabėga. Žiauru – tačiau karas. Moment[aliai] šarvuotis įtraukiamas į kiemą.

Vakare didysis raudonųjų puolimas. Šarvuotis, patranka, keli sunkvežimiai kareivių rikiuojasi prieš fabriką. Karšta kova. Kieme sprogsta raudonųjų permestos granatos. Tačiau nieks negelbsti. Antras šarvuotis lieka stovėti. Į kiemą atsivežam patranką, minosvaidį, kulkosvaidžių, sunkvežimį, arklių su vežimais ir kt. Tai buvo karšta kova, kurią sunku aprašyti. [...]

Po kiek laiko ateina džiaugsminga žinia: vokiečiai Kaune. Lengvai atsidūstame. Fabrikas liko sveikas. Ne veltui nemiegotos kruvinos naktys.

1941.VI.29

Brandišauskas V. *1941 m. birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000, p. 42–43.

VALENTINAS BRANDIŠAUSKAS. SUKILIMO PRIEŽASTYS

1971 m. žurnalo „Į laisvę“ vedamajame buvo rašoma: „Sukilimas išaugo iš nepriklausomybės laikotarpyje išugdytos tautos dvasios ir sukilimo aukomis transformavo ją į aukštos įtampos tautos

ryžtą prarastą nepriklausomybę atgauti ir kaimynų smurto aktams pasipriešinti“. Jis pradėtas planuoti dar 1940 m. pabaigoje. Planus rengė Berlyno LAF štabas. „Direktyvose Lietuvai išlaisvinti“, atsišaukimuose buvo nurodoma, jog prasidėjus karui Lietuvos miestuose ir kaimuose turi įvykti sukilimai, sukilėliai turį paimti į savo rankas kalėjimus, tiltus, fabrikus, geležinkelių mazgus, kitus svarbius objektus. 1940-1941 m. nuotaika Lietuvoje buvo tokia, kad, anot V. Trumpos, „sunkiau būtų buvę... sulaikyti nuo sukilimo, negu tokį sukilimą paruošti, ypač kai galingasis Reichas stovi čia pat už sienos“. Panašiai sukilimą aiškino ir patys jo dalyviai: Dusetų partizanų būrio štabo 1941 m. rugpjūčio 4 d. parengtoje būrio veiklos kronikoje buvo rašoma, jog partizanų būrių atsiradimą sąlygojo trėmimai, prasidėję naktį iš birželio 13-osios į 14-ąją. Netikrumo dėl ateities situacija, baimė būti suimtam ir išvežtam lėmė, kad pradėta slapstytis po miškus, organizuotis būreliais po 2-3 vyrus. Kronikoje pabrėžiama: „Ypatingai naktimis nė vieno vyro nerasi namuose. Ieškomi nuo seno paslėpti ginklai...“. Areštai, trėmimai į Sibirą paliko pėdsakus žmonių atmintyje. Tuo galima paaiškinti draugišką vokiečių armijos sutikimą, spontanišką pasipriešinimą besitraukiančiai Raudonajai armijai.

Brandišauskas V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 66.

ISTORIKAI APIE BIRŽELIO SUKILIMO IMPULSUS

Yra dvi pagrindinės nuomonės dėl svarbiausio akstino, paskatinusio lietuvius sukilti, prasidėjus karui. Vienų autorių, rašiusių apie sukilimą, ypač sukilimo dalyvių, teigimu, ženklą sukilimui davęs pranešimas per Kauno radiją. Kiti laikosi nuomonės, kad griebtis ginklo lietuvius paskatino masinės deportacijos 1941 m. birželį, o pranešimas per radiją pagreitino sukilėlių organizavimąsi. Ši nuomonė grindžiama tuo, kad sukilimas buvo pradėtas dar prieš karo pradžią, kai kuriose vietovėse gyventojams pradėjus partizaninį karą. Abiem atvejais neabejojama tik dėl vieno, kad sąlygos sukilimui buvo pribrendusios visame krašte, reikėjo tik kibirkšties jam įsiliepsnoti. Tačiau vargu ar reikalingi ginčai šiuo klausimu. Daug kur tai priklausė nuo vietos sąlygų, o LAF atsišaukimas per radiją ir Laikinosios vyriausybės paskelbimas neabejotinai paskatino griebtis ginklo. Kaune ištuštėjusios gatvės kaipmat prisipildė žmonių, išgirdusių per radiją LAF atsišaukimą ir Tautos himną.

Bubnys A., Jegelevičius S., Knezys S., Rukšėnas A. *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 203.

ISTORIKAI APIE BIRŽELIO SUKILIMO REIKŠMĘ

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo deklaravimas, Laikinosios vyriausybės sudarymas ir viešas šių sukilėlių veiksmų paskelbimas visai Europai per vermachto dar neužimto Kauno radiją buvo politinis akibrokštas tiek Sovietų Sąjungai, tiek Trečiajam Reichui.

1941 metų Birželio sukilimas Europos akyse grovė sovietinį mitą apie savanorišką Lietuvos įsijungimą į Sovietų Sąjungą, neva atitikusį lietuvių liaudies lūkesčius.

[...]

Sukilėlių atkurta savivalda, kurią naciai paliko veikti, nes neturėjo jai alternatyvos, vėliau įstengė labai palengvinti okupacinio režimo spaudimą, ūkinį išnaudojimą, gelbėjo nacių persekiojamus žmones, sabotavo daugelį okupacinės administracijos akcijų.

[...]

Vienas iš svarbių Birželio sukilimo padarinių buvo tai, kad sukilėliai sutrukdė čekistams išvežti ar atsitraukiant iš Lietuvos sušaudyti visus politinius kalinius. Sukilėliai išvadavo arba sudarė sąlygas išsilaisvinti apie 330 politinių kalinių. [...]

Birželio sukilimas pakėlė Lietuvos žmones ne į vienadienę kovą, bet padėjo pamatus labai išsišakojusiam ir visuomenėje įtakingam antinaciniam pasipriešinimui, kuris vėliau sovietinės reokupacijos sąlygomis išaugo į ilgai trukusį įvairių formų antisovietinį pasipriešinimą, ypač partizaninį karą.

Labai svarbus ir Birželio sukilimo sėkmės psichologinis reikšmingumas.

Bubnys A., Jegelevičius S., Knezys S., Rukšėnas A. *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 602–603.